

ՀՀ ՍՊՈՐՏԻ ԵՎ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ՉԱՆԳԵՉՈՒԻԻ
ՊՂՆՁԱՄՈՒԲԳԵՆԱՅԻՆ
ԿՈՄԲԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 1, 2018

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՈՒՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№1, 2018

*Նվիրվում է Հայաստանի առաջին Հանրապետության 100-րդ, Արցախյան շարժման 30-րդ ու
Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման 2800-րդ ամյակներին*

*Dedicated to the 100th anniversary of the First Republic of Armenia, the 30th anniversary
of the Artsakh movement and the 2800th anniversary of the founding of Erebuni-Yerevan*

*Посвящается 100-летию Первой Республики Армения, 30-летию Арцахского движения и
2800-летию основания Эребуни-Ереван*

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2018

*Չրատարակության Է երաշխավորվել Երևանի պետական Չամալսարանի գիտական խորհրդի թիվ 2/8.8 առ 29.11.2018թ. որոշմամբ
 Рекомендовано к публикации решением учёного совета №2/8.8
 от 29.11.2018г. Ереванского государственного университета
 Recommended for publication by the Yerevan State University
 Academic Council Decision №2/8.8 of November 29, 2018*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՐԴ

Նախագահ՝ ԵՊՂ ռեկտոր, ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ

Անդամներ՝

ԱՎԱԳՅԱՆ Արծրուն, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Չրանտ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիթ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳԱԼՍՏՅԱՆ Խաչիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ Զուլիխան, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳՐՈՒՂԵՎ Վլադիսլավ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գևորգ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԺԵՅՄՈ Մարտիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
 ԼԱՊԵՎԱՎ Վալենտինա, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
 ԼՈՒԽՏԵՐՅԱՆՆՆՑ Օտտո, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Չամբուրգ, Գերմանիա)
 ՉՈՎՍԵՓՅԱՆ Մուշեղ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՂԱԶԻՆՅԱՆ Գագիկ, ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ Աշոտ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՄԻՆԱՅԱՆ Էդիկ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Կարեն, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 ՍԱՐԳՅԱՆ Չայկ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՎԱՍԿՈՎ Մաքսիմ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
 ԶԵՌՅԱՆ Գարիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԶՈՂԱՐՅԱՆ Տիգրան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ **Ավետից ԳԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Գիտական Արցախ, №1, 2018, Երևան, «ԱԵԳՄՍ» հրատ., 2018, 448 էջ:
 Scientific Artsakh, №1, 2018, Yerevan, «UYSSA» publ., 2018, 448 pages.
 Научный Арцах, №1, 2018, Ереван, Изд. «ОМУСА», 2018, 448 страниц.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 1-ին համարում տեղ են գտել հայկական արդի հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետականության վերաբերյալ Չայաստանը, Արցախը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Գերմանիան, Լեհաստանը և Բելառուսը ներկայացնող հեղինակների գիտական աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում գետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2018թ. սեպտեմբերի 13-16-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Չայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» 3-րդ միջազգային երիտասարդական գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

The first issue of «Scientific Artsakh» journal comprises the scientific works of authors from Armenia, Artsakh, the United States of America, Germany, Poland and Belarus on one of the most urgent problems for Armenians – the statehood. The publication also contains the best scientific articles of the 3rd international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 13-16, 2018 in Stepanakert.

В первом номере журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы авторов из Армении, Арцаха, Соединенных Штатов Америки, Германии, Польши и Беларуси по одной из актуальных для армян проблем – государственности.

В издании размещены также лучшие научные статьи 3-ей международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 13-16 сентября 2018 года в Степанакерте.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Rector of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Members:

AVAGYAN Artsrun, Doctor of Philology, Professor
 AVANESYAN Hrant, Doctor of Psychology, Professor
 BABAYAN David, Doctor of History, Associate Professor
 BALAYAN Vahram, Doctor of History, Professor
 DANIELYAN Gevorg, Doctor of Law, Professor
 GALSTYAN Khachik, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
 GHAZINYAN Gagik, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
 GRUZDEV Vladislav, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
 GYULAMIRYAN Julieta, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
 HOVSEPYAN Moushegh, Doctor of Philology, Professor
 KERYAN Garik, Doctor of Political Sciences, Professor
 KOCHARYAN Tigran, Doctor of Political Sciences, Professor
 LAPAEVA Valentina, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
 LUCHTERHANDT Otto, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
 MARKOSYAN Ashot, Doctor of Economic Sciences, Professor
 MINASYAN Edik, Doctor of History, Professor
 NERSISYAN Karen, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 SARGSYAN Hayk, Doctor of Economic Sciences, Professor
 VASKOV Maksim, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
 YEGHIAZARYAN Arman, Doctor of History, Associate Professor
 ZEJMO Marek, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Candidate of Law, Associate Professor

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: ректор ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор Арам СИМОНЯН

Члены:

АВАГЯН Арцрун, доктор филологических наук, профессор
 АВАНЕСЯН Грант, доктор психологических наук, профессор
 БАБАЯН Давид, доктор исторических наук, доцент
 БАЛАЯН Ваграм, доктор исторических наук, профессор
 ВАСЬКОВ Максим, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
 ГАЛСТЯН Хачик, доктор политических наук, доцент
 ГРУЗДЕВ Владислав, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
 ГЮЛАМИРЯН Джульетта, доктор педагогических наук, профессор
 ДАНИЕЛЯН Геворг, доктор юридических наук, профессор
 ЕГИАЗАРЯН Арман, доктор исторических наук, доцент
 ЖЕЙМО Марек, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
 КАЗИНЯН Гагик, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
 КЕРЯН Гарик, доктор политических наук, профессор
 КОЧАРЯН Тигран, доктор политических наук, профессор
 ЛАПАЕВА Валентина, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
 ЛЮХТЕРХАНДТ Отто, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
 МАРКОСЯН Ашот, доктор экономических наук, профессор
 МИНАСЯН Эдик, доктор исторических наук, профессор
 НЕРСИСЯН Карен, кандидат экономических наук, доцент
 ОВСЕПЯН Мушег, доктор филологических наук, профессор
 САРГСЯН Гайк, доктор экономических наук, профессор

Главный редактор: кандидат юридических наук, доцент Аветик АРУТЮНЯН

*Տպագրվում է ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության աջակցությամբ
 Is published with the support of the Ministry of Sport and Youth Affairs of the Republic of Armenia
 Публикуется при поддержке Министерства спорта и по делам молодежи Республики Армения*

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՀԱՅԿ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Հասարակության կազմակերպման առանձնահատուկ ինստիտուտի՝ պետության ու վերջինիս բնորոշ հայտանիշների համակողմանի բնութագրումը կարող է իրականացվել ուսումնասիրության միջգիտակարգային՝ իրավագիտական, քաղաքագիտական, տնտեսագիտական հատույթներով ամբողջացող տիրույթում: Առավել ևս բարդ են ուսումնասիրություններն ուղղված պետության կայացվածության աստիճանի գնահատմանը, որոնք նույնպես բազմասպեկտ են: Պետության կայացվածության բնութագրական ցուցանիշների վրա հենվող ընդհանրական վերլուծությունը թույլ է տալիս պնդել, որ այդ ցուցանիշների և սահմանադրականության մակարդակը բնութագրող ցուցիչի միջև առկա է ֆունկցիոնալ կապ¹:

Տնտեսագետներն իրագել են, թե տարբեր ժամանակներում, տարբեր երկրներում ինչ եղանակներով ու գործիքակազմով են կառավարողները կարողանում պայմաններ ստեղծել հանրության, նրա տարբեր շերտերի անհատների պահանջունքների բավարարման համար, ինչպես են, ըստ այդմ, գործել մարդու կողմից ստեղծված սահմանափակումները կամ այլ կերպ՝ «խաղի կանոնները» թելադրող ինստիտուտները: Հայտնի է, որ այդ կանոններն ու նորմերը ամրագրվում են երկրների սահմանադրություններում ու մայր օրենքներում: *Ամրագրվում են, սակայն ոչ ամբողջությամբ իրացվում կյանքում:*

Մասնագիտական գրականության մեջ պետության կայացվածության առանձնացվող չափորոշիչներից են պաշտպանունակությունը, իրավունքի գերակայությունը, կայուն զարգացումը, մեկ այլ դեպքում համադրվում են ռազմական ուժը, քաղաքական ինստիտուտների կենսունակությունը, վարչարարական կարողությունները: Չենք սխալվի, եթե այս և բազմապիսի այլ չափորոշիչներով կանխորոշվող պետության կայացվածության ինտեգրալ գնահատականը տեսնել երկրի բարեկեցության ցուցիչով: Թե ինչպես է բազում հայտանիշեր ներառող չափորոշիչով որոշվում երկրի բարեկեցության ցուցիչը ներկայացնող, սահմանադրականության մակարդակը բնութագրող ինդիկատորը, մանրամասն ներկայացված է [1]-ում բերված Մեթոդիկայի միջոցով (էջ 189-206): Օգտվելով տեղեկատվական մի շարք աղբյուրներից² վերը հիշատակված Մեթոդիկայով սահմանադրականության մակարդակի ախտորոշումը փորձարկվել է Նախկին ԽՍՀՄ-ի և Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայի անցումային 29 երկրների կտրվածքով և իրականացվել է նշված երկրների բլաստերացում:

Հիշատակված բլաստերացման համատեքստում առավել մեծ կարևորություն են ստացել ժողովրդավարական և ինստիտուցիոնալ զարգացումների, այնուհետև՝ մարդկային կապիտալի զարգացման և քաղաքական կայունության գործոնները: Կարևորության առավել ցածր մակարդակ ունեն սոցիալ-տնտեսական ցուցիչները՝ աղքատության մակարդակ և Զինի գործակից: Բլաստերային վերլուծությունը թույլ է տալիս հետազոտել սահմանադրականության համեմատական մակարդակն առանձին երկրի համար

¹ Տե՛ս, Գ. Հարությունյան, Հ. Սարգսյան, Ռ. Գևորգյան, Սահմանադրականություն. ինստիտուտների ընկալումը և երկրների բարեկեցությունը: - Եր.: Չանգակ հրատ., 2018, - 208 էջ:

² Համաշխարհային բանկի World Development Indicators, ԱՆԳՈՒՄԱԿԻՆ տնտեսությունների համար Ֆրիդոմ Հաուսի Nations in Transit, Կառավարման որակի World Governance Indicators, Թրանսպերենսի ինդեքսը՝ ընկալված Corruption Perception Index, ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագրերի Human Development Index և այլ շտեմարաններ:

և հետևություններ անել, թե քլաստերում որ գործոններն են այն ցուցիչները, որոնք պետք է հատկապես կարևոր լինեն սահմանադրական կարգավորման ոլորտում քաղաքականության մշակման պատասխանատուների համար: Սահմանադրականության միջին մակարդակ ունեցող երկրների քլաստերում, որտեղ «տեղավորվել է» Հայաստանը, ունի ժողովրդավարական զարգացումների ինդիկատորի համար տվյալ քլաստերի միջինից բավական ցածր ցուցիչ: Հիշենք, որ այս գնահատումները վերաբերում են 2014թ-ին, որում ներառված չէ 2018թ. ապրիլ-մայիսը՝ ՀՀ քաղաքացիական հասարակության ընդգլուցումը: Սահմանադրականության բարձր մակարդակով քլաստերի միջինի համեմատ առավել մեծ տարբերություններ առկա են ինստիտուցիոնալ զարգացումների և քաղաքական կայունության ցուցիչների մասով: Դրանք համեմատական քլաստերային վերլուծության օգնությամբ որոշված հենց այն ցուցիչներն են, որոնց պետք է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել քաղաքականության գերակայությունների մշակման ժամանակ:

Քլաստերային վերլուծությունը թույլ է տվել սահմանել սահմանադրականության մակարդակի որոշման առավել կարևոր ցուցիչներ: Դիտարկված անցումային երկրների ցուցակագմում ժողովրդավարական զարգացումների և ինստիտուցիոնալ զարգացման ցուցիչների կարևորության փաստը վկայում է այն մասին, որ զարգացման տվյալ փուլում անցումային երկրների միջև հիմնական տարբերությունները պայմանավորված չեն սոցիալ-տնտեսական զարգացումներով: Գրեթե համանման հետևություններ մեր կողմից արվել են մեկ այլ ուսումնասիրության մեջ, որտեղ օգտագործվել է բացատրող փոփոխականների մեկ այլ համախումբ: Սա խոսում է բացատրող փոփոխականների համախմբի փոփոխման դեպքում ստացված արդյունքների հավաստիության մասին: *Սոցիալ-տնտեսական ցուցիչների բարելավման նպատակադրումը և իրագործումը սահմանափակված է ինստիտուտների և ժողովրդավարական գործընթացների անբավարար զարգացվածությամբ:* Այս հետևությունը տվյալ հետազոտության առավել կարևոր արդյունքներից է՝ երկրում սահմանադրականության մակարդակի բարելավման ուղղությամբ քաղաքականություն վարելու առաջարկների տեսանկյունից: Որպես վարկած կարելի է ենթադրել, որ անցումային երկրներում տնտեսության հետագա վերելքը, որն այլևս «վերականգնվող» չէ, մեծապես պետք է կանխորոշվի ժողովրդավարական և ինստիտուցիոնալ բարելավումներով:

Երկրների բարեկեցությունը պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով, ինչպիսիք են աշխարհագրական դիրքը, կլիման, բնական և մարդկային ռեսուրսները, կրոնը, պատմականորեն ձևավորված փոխհարաբերությունները հարևան երկրների հետ, պատմականորեն պայմանավորված քաղաքական ուղին և այլն: Աճեմօլլին և Ռոբինսոնն¹ ապացուցել են, որ երկրների բարեկեցության մակարդակը ոչ միշտ է բացատրվում միայն այդ գործոններով: Նրանք ցույց տվեցին, որ երկրների ծաղկումն ու անկումը նվազագույնը պայմանավորված են նաև ձևական քաղաքական և տնտեսական ինստիտուտների որակով և կարողունակությամբ: Մեր կողմից իրականացված էմպիրիկ վերլուծության օգնությամբ ցույց է տրվել այդ պնդման հավաստիությունը: *Ցույց է տրվել նաև, որ կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ մարդկանց վարքագծային նախադրյալները, ինստիտուտների ընկալումը, սահմանադրական ավանդույթներն ու սահմանադրական կայունությունը:* Սահմանադրական կայունության և սահմանադրական ավանդույթների չափման համար հեղինակային խմբի կողմից օգտագործվել են պրոքսի փոփոխականներ: Սահմանադրական կայունությունը գնահատվել է «երկրի հիմնական օրենքում

¹ S ե 'u Acemoglu, Daron and James A Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. 1st ed. New York, 2012.

կատարված փոփոխությունների քանակը՝ սկսած 1991թ-ից» փոփոխականի, իսկ սահմանադրական ավանդույթները՝ «սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը» փոփոխականի օգնությամբ: Հանգել ենք այն ենթադրության, որ սահմանադրության մեջ կատարվող ցանկացած փոփոխություն պայմանավորված է քաղաքական, տնտեսական կամ սոցիալական բնույթի որոշակի իրադարձություններով: Փոփոխությունն ինքնին ապագայում կարող է կայունություն մտցնել հասարակության կյանքում: Միևնույն ժամանակ, հիմնական օրենքում կատարվող ցանկացած փոփոխություն ենթադրում է խորը փոփոխություններ պետական կառավարման ինստիտուտների գործունեության մեջ և հասարակական հարաբերությունների ադապտացում այդ փոփոխություններին: Հենց այդ հանգամանքով կարելի է բացատրել Էմպիրիկ մոդելում հայտնաբերված հակադարձ կախվածությունը՝ «սահմանադրության մեջ կատարված փոփոխությունների քանակ» փոփոխականի և «մարդկային զարգացման ինդեքս» փոփոխականի միջև: Միաժամանակ, մեր կողմից իրականացվող հետազոտությունները ցույց են տալիս, թե ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության Էմպիրիկ ուսումնասիրություններում որքան կարևոր է այնպիսի հասկացությունների ճշգրիտ չափման հնարավորությունը, ինչպիսիք են սահմանադրական արժեքները, սահմանադրական կայունությունը և այլն: Առաջարկվել է սահմանադրական կայունության չափման մեթոդաբանություն¹, որը, Գ. Հարությունյանի կողմից առաջարկված ինդիկատորների² վրա կիրառելով, կարող է լուծել այդ խնդիրը: Մենք մտադիր ենք շարունակել ուսումնասիրություններն այս ուղղությամբ: Հետազոտությամբ պարզվել է նաև, որ առկա է դրական կախվածություն նոր սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակի և երկրների բարեկեցության միջև: Ընդ որում պարզվում է, որ գոյություն ունի որոշակի շեմ, որը տարբեր երկրների համար կարող է տարբեր լինել, որից հետո սահմանադրության ընդունումից հետո անցած ժամանակի դրական ազդեցությունը գործնականում չեզոքացվում է: Հարկ է նկատել, որ նոր սահմանադրության ընդունման պատճառները կարող են տարբեր լինել: Այն ազդեցությունը, որի մասին մենք այժմ խոսում ենք, ամենայն հավանականությամբ պայմանավորված է այնպիսի դեպքերով, երբ սահմանադրության ընդունումը որոշակի իրադարձությունների հետևանք է, որոնք հանգեցրել են պետական իշխանության ինստիտուտների ամբողջական կամ մասնակի փլուզման: Նոր սահմանադրությունների ընդունումը, որի արդյունքում պահպանվում է պետական իշխանության մարմինների շարունակականությունը, մեր ուսումնասիրության մեջ և մեր նպատակներից ելնելով առավելապես վերաբերում է «փոփոխություններ հիմնական օրենքում» հասկացությանը: Խոսելով այնպիսի հասկացությունների մասին, ինչպիսիք են «սահմանադրական կայունությունը» և «սահմանադրական ավանդույթները»՝ հարկ է նշել, որ դրանք կիրառելի են անցումային տնտեսությամբ երկրների համար: Այդ երկրները գտնվում են մի իրավիճակում, երբ սահմանադրական փոփոխություններն անհրաժեշտ են, և հենց դրանք են հանդիսանում անցումային գործընթացների հիմքը: Այդ երկրներում նոր ինստիտուտների ձևավորումը և դրանց փոխակերպումը՝ կախված փոփոխվող իրավիճակից, կենսական անհրաժեշտություն է: Այդ պատճառով, սահմանադրական մշակույթի ձևավորումն այդ երկրներում որոշակի ժամանակ է պահանջում: Այնուամենայնիվ, այս ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ կայուն սահմանադրական համակարգի ձևավորումը երկրների զարգացման

¹ S ե 'u Harutyunyan G.G., Sargsyan H.L., Gevorgyan R.A., Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE), Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017, pp. 1126-1135.

² S ե 'u Harutyunyan G.G., Main components of systematic constitutional monitoring, Constitution Justice, Number 4(74), 2016, pp 7-35.

անհրաժեշտ պայման է, այդ թվում՝ անցումային: Այն անցումային երկրները, որոնք կկարողանան ավելի շուտ ձևավորել կայուն սահմանադրական համակարգ, երկարաժամկետ տնտեսական զարգացման ավելի մեծ հնարավորություններ կունենան:

Մեր ուսումնասիրության հաջորդ կարևոր կողմը երկրների բարեկեցության վրա վարքագծային նախադրյալների և ինստիտուտների ընկալման ազդեցությունն է: Այս դեպքում ևս կարևոր խնդիր է այդ հասկացությունների առավել ճշգրիտ չափման հնարավորությունը: Դրանց «չափման» համար օգտագործել ենք WVS տվյալների շտեմարանը¹ և ստացել, որ վարքագծային նախադրյալների փոփոխականները և ինստիտուտների ընկալման փոփոխականները վիճակագրորեն նշանակալի են: Պարզ դարձավ, որ երկրների ուսումնասիրվող ընտրանքում գոյություն ունեն վարքագծի և ինստիտուտների ընկալման որոշ կարծրատիպեր, և որ դրանք երկրների բարեկեցության բացատրման համար որոշիչ գործոններ են հանդիսանում: Հակվածությունը «փոքր խախտումների մարտավարությանը» և ինստիտուտների ընկալման ցածր մակարդակը բացասական է ազդում մարդկային զարգացման ինդեքսի վրա: Երկրների բարեկեցության բացատրման գործում այդ փոփոխականների կարևորության հետ մեկտեղ ուսումնասիրությունը վեր հանեց նաև այդ հասկացությունների չափման հնարավորության խնդիրը: Նոր ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության մեջ գոյություն ունի օպորտունիստական վարքագծի՝ հասկացությունը, երբ գործակալները հետապնդում են անձնական շահ՝ ընդհուպ հասնելով ուխտադրության (self interest seeking with guile): Աշխատության մեջ նկարագրված «փոքր խախտումների մարտավարությունը» հանդիսանում է օպորտունիստական վարքագծի դրսևորումներից մեկը: Այդ վարքագծի մեկ այլ հնարավոր դրսևորում կարող է լինել «օրենքների ընտրողական կամ հարաբերական կատարման մարտավարությունը», երբ մարդը համոզված է, որ, ելնելով ստեղծված իրավիճակից, ինքն ինքնուրույն կարող է որոշել կատարել կամ չկատարել օրենքի նորմը: Նման իրավիճակի օրինակ է ամբողջովին դատարկ խաչմերուկում կարմիր լույսի տակով անցնելը: Երկրների բարեկեցության վրա նման մարտավարության ազդեցության ուսումնասիրությունը հնարավոր չէ տվյալների մասնագիտացված շտեմարանի բացակայության պատճառով: Օրինակ WVS տվյալների շտեմարանում մենք չգտանք այնպիսի փոփոխականներ, որոնք կկարողանային օգտագործել այդ և այլ վարքագծային նախընտրությունների նկարագրման համար:

Սահմանադրական և ինստիտուցիոնալ տեսությունների ոլորտում Էմպիրիկ ուսումնասիրությունների զարգացման կարևոր նախադրյալներից է տվյալների մասնագիտացված շտեմարանի ստեղծումը: Այսպիսով, ձևակերպված հիմնական հիպոթեզը ամբողջությամբ հաստատվեց, այն է՝ *սահմանադրական մշակույթն ու վարքագծային ասպեկտները ինստիտուցիոնալ զարգացման հետ մեկտեղ երկրների բարեկեցության հիմնական գործոններն են:*

Այժմ անդրադառնանք առաջիկա տարիների համար մշակվող ռազմավարական այն խնդիրների համալիրին, որոնք նպատակաուղղված կլինեն սահմանադրականության մակարդակի բարձրացմանը: Հակիրճ անդրադարձը վերջին տասնամյակներին մեզ հուշում է, որ ՀՀ ներկայիս բնակչության ավելի քան երկու երրորդն ապրել է նաև նախկին ԽՍՀՄ-ում, որում մարդկանց վարքաբանական ընկալումներն ու բարեկեցության մասին պատկերացումները, տիրապետող կարգերն ու բարքերն այլ են եղել: Նորանկախ Հայաստանում ամեն ինչ հիմնովին փոխվում և դեռևս փոփոխվելու է: Փոփոխությունները վերաբերելու են նաև **տնտեսության**

¹ World Values Survey /<http://www.worldvaluessurvey.org/>

² Oliver E. Williamson, "Opportunism and its critics", in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993, p. 97).

կառավարմանը: Փոփոխությունների առաջնահերթություններից առաջինը՝ անցումն է հաստատված տնտեսակարգից իրական ազատական տնտեսակարգին:

Որո՞նք են ակնկալիքներն այդ ասպարեզում: Նախ, հիմնովին պետք է փոխվի իրական ազատական տնտեսական հարաբերությունների մասին մեր ընկալումները: Այսօր առկա են այն բոլոր արատավոր սահմանափակումները, որոնց մասին ավելի քան երկու տասնամյակ բարձրաձայնվել է (այդ թվում մեր կողմից՝ գրավոր ու բանավոր հրապարակումներում՝ կառուցվածքային փոփոխությունների, արտահանման պոտենցիալի գործադրման, գիտակրթական համակարգի արդյունավետ գործարկման և այլ հիմնախնդիրների մասին, որոնց անդրադարձը այսօր էլ շարունակում է մնալ որպես հրամայական), սակայն այդ ամենի շտկմանն ուղղված ձեռնարկումները ավելի շատ կրել են կոսմետիկ, ընտրողական բնույթ: Մեկ պարզագույն օրինակ. կրթական ծառայությունների արտահանման համար բացի լավ դասավանդողներից, պետք է լուծել սովորողների կեցության հարցը: Մրցակցային միջավայրի բարելավման, կոռուպցիայի կանխարգելման, ստեղծարար աշխատանքի խթանման համար բոլորովին այլ են լուծումները: Պատերազմում հաղթանակի կամք դրսևորած ու հաղթանակած մեր ժողովուրդը անցյալում իրականացվող սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության արդյունքում կրեց անասելի գրկանքներ ու, առանձին դեպքերում, ենթարկվեց հարստահարման: Ժողովուրդը բռնեց պանդխտության ուղին: Հախուռն մասնավորեցումը (այդ թվում՝ հողի ու ընդերքի պաշարների) գիտակրթական համակարգի ետաճը լուրջ ազդակ դարձան զարգացման պոտենցիալ հնարավորությունների գործադրման համար: Չորբայության վրա հիմնված նոր էլիտայի ստեղծումը, բարձր արժեքների անտեսումը, արհամարումն ու խեղումն «արդարացվում» էր այն պարզունակ տրամաբանությամբ, որ մեր ժողովուրդը հազարամյակներով պետականություն չի ունեցել, հարմարվող է և այլն: Այդպես ձեռնտու էր: Ձեռնտու էր նաև հետևողական աղբատացումը, որ լայն դռներ էր բացում ընտրակեղծարարության համար:

Դեռևս անցյալ տարեվերջին, երբ դեռ չէին նշմարվում հեղափոխության ծիլերը, հրապարակումներքս մեկը վերնագրված էր «Հայաստանում պատշաճ կենսամակարդակ կլինի, եթե լավ ընտրություններ և լավ Ազգային ժողով ունենանք»: Այսպիսով, իրական ազատական տնտեսակարգի մասին մարդկանց պատկերացումներն ու ընկալումները պետք է խարսխվեն նաև մտածողության այնպիսի համակարգի վրա, որի պարագայում խորթ կլինի երկրի բյուջեից գողանալու՝ կոռուպցիայի երևույթը: Բոլորին պետք է հասու լինի, որ կոռուպցիան նույնն է, ինչ ծնողներից ու երեխաներից գողանալու անբացատրելի երևույթը:

Տնտեսության էֆեկտիվ կառավարման հաջորդ առաջնահերթությունը բոլոր մակարդակներում ու ոլորտներում որոշումների կայացման ու լուծումների կենսագործման վերակազմակերպումն է:

Նորովի մոտեցումները պետք է նպատակաուղղվեն կոռուպցիայի հնարավորության չեզոքացմանը: Եթե դրան ուղղված մտածողության համակարգի փոփոխությունը երկարատև պրոցես է, կարևոր է առաջին քայլերի հարցում ճիշտ կողմնորոշումը, որը հետագա բարեհաջող ընթացքի նախապայման է: Մի բան պետք է հստակ ընդունենք, որ կարճաժամկետ էֆեկտները երբեմն վերաճում են երկարաժամկետ կորուստների: Գիտելիքահենք կառավարումը, նախևառաջ ուղղորդված պետք է լինի հանրային միջոցների յուրացման ամենատարբեր սողանքների վերացմանը: Դրանցից ամենաեականը օրենքներում տեղ գտած տարընթերցման հնարավորությունների բացառումն է: Ոչ արդյունավետ բաշխման ու վերաբաշխման, անհարկի թուլտվությունների վրա կառուցված կառուցակարգերն ու ընթացակարգերը պարարտ հող են ստեղծում միջոցների փոշիացման ու արդյունքների յուրացման հարցում, որը, միով բանիվ, հանգեցնում է անարդյունավետ տնտեսվարմանը: Այս ամենի արդյունքում ունենում ենք

սահմանադրականության առեւտրի դեֆիցիտ, որը դրսևորվում է երկրի սահմանադրության մեջ ամրագրված նորմերի ու դրույթների ոչ բավարար իրացվելիության մակարդակով: Դեֆիցիտը դրսևորվում է հանրային կյանքի կազմակերպման գրեթե բոլոր ոլորտներում՝ ժողովրդավարության մեջ, ինստիտուցիոնալ ու քաղաքական զարգացումներում, հակակշիռների ու զսպող մեխանիզմների արդյունավետ կենսագործման ասպարեզում: Այդ դեֆիցիտը, իհարկե տարբեր չափերով, բնորոշ է բոլոր երկրներին: Մեզանում իշխանությունների գերինդիքը պետք է լինի սահմանադրականության մակարդակի բարձրացումը կամ դեֆիցիտի հաղթահարումը: Այդ դեֆիցիտը վերաբերում է իրավունքի գերակայության բոլոր գումարելիներին, մասնավորաբար պատշաճ կենսամակարդակին, և այս առումով խիստ կարևոր է դառնում տնտեսական աճի ներառականության տարածումը հասարակության բոլոր շերտերի վրա՝ էապես մեղմելով եկամուտների առկա գերբևեռացումը: Խնդրի լուծման՝ գերբևեռացման մեղմմանը կարող է նպաստել ունեցվածքի (գույքի) պրոգրեսիվ հարկման մեխանիզմի ներդրումը: Բայց որքան էլ զարմանալի թվա, վերջին խնդրի լուծումը ոչ թե հարստության վերաբաշխումն է, այլ տնտեսական հնարավորությունների վերաբաշխումը՝ սկսած կրթությունից մինչև ձեռնարկատիրություն: Սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության ասպարեզում գոյություն ունեցող մոտեցումների վերախմաստավորումն ու զարգացման ծրագրերում դրանց ամրագրումը վերաբերում է **պայմանագրային էկոնոմիկային**: Այսօր դժվար չէ տեսնել, որ տնտեսությունը, ի վերջո, տնտեսավարող սուբյեկտների միջև պայմանագրերով ներկայացվող մի ամբողջական ցանց է, պայմանագրերի մի մեծ համախումբ: Շուկան, տվյալ պարագայում, ներկայացնում է մի իրավիճակ, որտեղ պայմանավորվում են: Ընդ որում, պայմանավորվում են ինչպես արդյունքի ստեղծման, այնպես էլ դրա բաշխման, վերաբաշխման (հարկման) տեղաբաշխման (այդ թվում՝ արտահանման), արտադրության ընդլայնման և ամենատարբեր հարցերում: Տնտեսագետ կառավարողները (այդ թվում՝ մակրոմակարդակում) ուսումնասիրելով այդ պայմանավորվածությունների իրագործման համար: Դրա համար ստեղծվում են բավարար տնտեսաիրավական կարգավորումներ ձեռնարկությունների միջև, գործատու-աշխատող հարաբերություններում և այլն: Առաջադրված խնդրի համատեքստում կարևորվում է պայմանագրերի լուծման կամ վիճարկման դատաիրավական ինստիտուտի, մասնավորաբար 2019թ. հունվարի 1-ից սնանկացման գործերով դատարանների կայացումը: Իսկ խնդիրը գերարդիական է: 2016թ. 33 խոշոր և միջին առևտրային կազմակերպությունների պարտավորությունները գերազանցում է 3 տրիլիոն դրամը, իսկ 2018թ. օգոստոսի 1-ի դրությամբ սնանկ ճանաչված առևտրային կազմակերպությունների թիվը շուրջ 4 հազարի է հասնում: Փաստենք, որ 2017թ. դատարան դիմած սնանկության գործերի թիվը շուրջ 10 հազար է, որոնցից սնանկ է ճանաչվել 3171-ը: Մեր ժամանակներում լուծում պահանջող մյուս խնդիրը վերաբերում է **թվային էկոնոմիկային**:

Յամաշխարհային զարգացման միտումները վկայում են, որ տեղեկատվական ու տեխնոլոգիկացիոն ծառայությունների արտադրությունը կազմում է աշխարհի ԶՆԱ-ի շուրջ 7%-ը: Թվայնացումը միանգամայն բարձրացնում է ընկերությունների մրցունակությունը, օգնում է օպտիմալացնել ծախսերը, մեծացնել ակտիվների եկամտաբերությունը, օգնում լավագույնս գնահատել սպառողների պահանջարկը:

Մեր կողմից նախանշված բարեփոխումներին միտված ուղղությունները բնավ չեն ծածկում կառուցվածքային ու ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների ողջ տիրույթը: Եվ ընդհանրապես, համակարգը հիմնովին փոխելու հնարավորությունները, որտեղ կա դրա անհրաժեշտությունը, միաժամանակ իրականացնելը ռիսկային է: Վերջինիս մեղմման ռիսկը ինստիտուցիոնալ տեսության

մեջ հայտնի մոտեցմամբ՝ միջանկյալ ինստիտուտների կառուցումն է: Կարելի է բերել օրինակներ: Արտաքին ուժերի շահերի սպասարկումից ձերբազատված քաղաքացիական հասարակության ինստիտուցիոնալ բարեփոխումները և, վերջապես, տնտեսա-իրավական կարգավորման ողջ գիևանոցի գործադրումը, որն ուղղված է սահմանադրականության մակարդակի բարձրացմանը, կարող է իրական համադրման (երաշխիք) հանդիսանալ բարեկեցիկ Հայաստանի կերտման գործում:

Հայկ Սարգսյան
ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՓՈԽԱՈՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ սահմանադրականություն, բարեկեցություն, կառավարում, պետություն, կայունություն, ինստիտուցիոնալիզմ

Բնակչության բարեկեցության ապահովման համար կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ մարդկանց վարքագծային նախադրյալները, ինստիտուտների ընկալումը, սահմանադրական ավանդույթներն ու սահմանադրական կայունությունը, տնտեսության արդյունավետ կառավարումը: Սահմանադրական մշակույթն ու վարքագծային ասպեկտները ինստիտուցիոնալ զարգացման հետ մեկտեղ երկրների բարեկեցության հիմնական գործոններն են: Տնտեսության արդյունավետ կառավարման առաջնահերթություններից է բոլոր մակարդակներում ու ոլորտներում որոշումների կայացման ու լուծումների կենսագործման վերակազմակերպումը:

Hayk Sargsyan
INTERACTIONS BETWEEN CONSTITUTIONALISM AND
THE CONDITION OF THE STATE

Key words: *constitutionalism, prosperity, governance, state, stability, institutionalism*

To ensure the welfare of the population behavioral prerequisites of people, perception of institutions, constitutional traditions and constitutional stability, efficient economy management are of great importance. The constitutional culture and behavioral aspects along with institutional development are the main factors of welfare of the countries. One of the priorities of effective economic governance is the reorganization of decision-making and implementation of solutions at all levels and areas.

Гайк Саргсян
ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМОМ И
СОСТОЯТЕЛЬНОСТЬЮ ГОСУДАРСТВА

Ключевые слова: *конституционализм, благосостояние, управление, государство, стабильность, институционализм*

Для обеспечения благосостояния населения большое значение могут иметь поведенческие предпосылки людей, восприятие институтов, конституционные традиции и конституционная стабильность, эффективное управление экономикой.

Конституционная культура и поведенческие аспекты наряду с институциональным развитием являются основными факторами благосостояния страны. Одним из приоритетов эффективного управления экономикой является реорганизация принятия и реализации решений на всех уровнях и в разных областях.

- 56. Պետրոսյան Աննա** – ՄՄՐ դասախոս, մ.գ.թ., դոցենտ
Petrosyan Anna - Lecturer of MMU, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Петросян Анна – преподаватель УММ, к.п.н., доцент
E-mail: anna.petrosyan5@gmail.com
- 57. Պետրոսյան Մարգարիտ** - ԵՊԼՐ ասպիրանտ և դասախոս
Petrosyan Margarit - PhD student and Lecturer of YSULSS
Петросян Маргарит - аспирант и преподаватель ЕГЛУ
E-mail: petrossianmaga@gmail.com
- 58. Պողոսյան Լիլիթ** - ԵՊՐ դասախոս, պ.գ.թ., դոցենտ
Poghosyan Lilit - Lecturer of YSU, Candidate of History, Associate Professor
Погосян Лилит - преподаватель ЕГУ, к.и.н., доцент
E-mail: lilithpoghosyan@yahoo.com
- 59. Սարգսյան Արփինե** - ԶՊՏԶ Գյումրու մասնաճյուղի հայցորդ
Sargsyan Arpine - PhD student of ASUE Gyumri branch
Саргсян Арпине - соискатель Гюмрийского филиала АГЭУ
E-mail: arpinesargsyan1994@gmail.com
- 60. Սարգսյան Լիլիթ** - ԶՌԶ մագիստրատուրայի ուսանող
Sargsyan Lilit - student of Master course of ARU
Саркисян Лилит - студентка магистратуры РАУ
E-mail: sargsyan.lilit.97@gmail.com
- 61. Սարգսյան Հայկ** - ԵՊՐ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի դեկան, տ.գ.դ., պրոֆեսոր
Sargsyan Hayk - Dean of the faculty of Economics and Management, Doctor of Economic Sciences, Professor
Саргсян Гайк - декан факультета экономики и управления ЕГУ, д.э.н., профессор
E-mail: sargsyan.yso@gmail.com
- 62. Սարոյան Գալուստ** - Երևանի թատրոնի և կինոյի պետական ինստիտուտի ուսանող
Saroyan Galust - student of Yerevan State Institute of Theatre and Cinema
Сароян Галуст - студент Ереванского государственного института театра и кино
E-mail: galust_saroyan@edu.aua.am
- 63. Սիբիրսկայա Ալբինա** - Բելառուսի ԳԱԱ ավագ գիտաշխատող (ք.Մինսկ, Բելառուս)
Sibirskaya Albina - Senior Researcher of NAS of Belarus (Minsk, Belarus)
Сибирская Альбина - старший научный сотрудник НАН Беларуси (г.Минск, Беларусь)
E-mail: kordik2004@mail.ru
- 64. Սիմոնյան Գուրգեն** - ԶԶ ԳԱԱ գիտաշխատող, ք.գ.թ.
Simonyan Gurgen - researcher of NAS RA, Candidate of Political Sciences
Симонян Гурген – научный сотрудник НАН РА, к.п.н.
E-mail: gurgensimonyan4@gmail.com

Վահրամ Հովյան. Հայկական սփյուռքի անվտանգության մարտահրավերները և հայրենադարձության խնդիրը.....233
Vahram Hovyan. The Security Challenges of the Armenian Diaspora and the Problem of Repatriation

Ваграм Овян. Вызовы безопасности армянской диаспоры и проблема репатриации

Վիոլետտա Մանուկյան. Հետկոնֆլիկտային պետականության կայացման մարտահրավերները. Արցախի դեպքը.....243

Violetta Manukyan. The Challenges of Post-Conflict Stateness: The Case of Artsakh

Виолетта Манукян. Вызовы постконфликтной государственной состоятельности на примере Арцаха

Արթուր Մարտիրոսյան. Զաղաքական մշակույթը և երիտասարդության սոցիալա-կանացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում.....249

Artur Martirosyan. Political Culture and the Problems of Socialization of Youth in the Republic of Armenia

Артур Мартиросян. Политическая культура и вопросы социализации молодежи в Республике Армения

Գառնիկ Գափոյան. Երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացումը՝ որպես կուսակցական համակարգի գործառույթ.....255

Garnik Gapoyan. The Political Socialization of the Youth as a Function of the Party System

Гарник Гапоян. Политическая социализация молодежи как функция партийной системы

Նատելլա Դանիելյան. Հանրային կապերի զարգացման միտումները և պետական PR-ը Արցախի Հանրապետության կառավարման համակարգում.....260

Natella Danielyan. Public Relations Development Tendencies and the State PR within the Management System of the Artsakh Republic

Нателла Даниелян. Тенденции развития связей с общественностью и государственного PR в системе управления Республики Арцах

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ECONOMICS

ЭКОНОМИКА

Աշոտ Մարկոսյան, Արմեն Մարկոսյան. Տնտեսական ինտեգրացիայի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում և Արցախի Հանրապետությունում.....266

Ashot Markosyan, Armen Markosyan. Problems of Economic Integration of the Republic of Armenia and the Republic of Artsakh

Ашот Маркосян, Армен Маркосян. Проблемы экономической интеграции Республики Армения и Республики Арцах

Հայկ Սարգսյան. Պետության կայացվածության և սահմանադրականության փոխառնչությունները.....283

Hayk Sargsyan. Interactions Between Constitutionalism and the Condition of the State

Гайк Саргсян. Взаимодействие между конституционализмом и состоятельностью государства